

PORESKI RAJEVI – OBELEŽJA, POSLOVANJE I REŠAVANJE PROBLEMA PORESKE EVAZIJE

Jelena Obradović Čuk*, Visoka poslovna škola strukovnih studija, Novi Sad
Petar Mitić, Institut ekonomskih nauka, Beograd
Vladimir Dinić, Ekonomski fakultet, Niš

Sažetak: Poreski raj nudi inostranim pojedincima i preduzećima minimalne ili nikakve poreske obaveze u politički i ekonomski stabilnom okruženju, sa veoma malo ili bez finansijskih informacija koje se dele sa inostranim poreskim vlastima. Cilj istraživanja je da se kreira sveobuhvatan pregled obeležja i poslovanja poreskih rajeva, kao i da se ukaže na načine prevazilaženja problema poreske evazije u njima. Metodologija korišćena u radu je karakteristična za istraživanja u polju društvenih nauka i obuhvata analizu, sintezu i diskusiju, komparativnu, induktivnu i istorijsku analizu, uz korišćenje relevantnih domaćih i stranih izvora. U radu su prikazana osnovna obeležja poreskih rajeva, kao i specifičnosti poslovanja preko istih. Posebno poglavlje rada bavi se prevazilaženjem problema poreske evazije, koja predstavlja osnovni negativni efekat poslovanja preko poreskih rajeva.

Ključne reči: poreski raj, ošor centri, poreska evazija, poreski prihodi, indeks finansijske tajnosti, blagostanje, tajnost podataka

TAX HAVENS – FEATURES, OPERATIONS AND SOLVING TAX EVASION PROBLEMS

Abstract: Tax haven offers minimal or no tax liability to foreign individuals and enterprises in economically and politically stable environment, where little or no financial information is shared with foreign tax authorities. The aim of this research is to create a comprehensive overview of the characteristics and operations of tax havens, as well as to point out to the ways to overcome the problem of tax evasion. The methodology used in the work is characteristic of social science research: analysis, synthesis and discussion, comparative, inductive and historical analysis, together with the usage of relevant national and international sources. This paper describes the basic features of tax havens, as well as specific business models applied in them. A separate

---

*jelena.obradovic.vps@gmail.com

chapter deals with overcoming the problem of tax evasion, which is the main adverse effect of doing business through tax havens..

Key words: *tax haven, offshore centers, tax evasion, tax revenues, index of financial secrecy, wealth, data confidentiality*

JEL classification: *H26, F38*

1. UVOD

Bez obzira o kojim se porezima govori, oni su najznačajniji oblik javnih prihoda u savremenim i održivim privredama (Munitlak Ivanović, Mitić, & Raspopović, 2014, p. 375). U današnjim uslovima globalizacije, mobilnosti kapitala i radne snage pojedine zemlje su odlučile da svoju poresku politiku i celokupan ekonomski sistem prilagode tako da privuku što veći obim stranog kapitala. Putem niskih ili nultih poreskih stopa, brojnih podsticaja, izuzeća i oslobođenja, kao i putem pružanja ostalih povoljnih institucionalnih pretpostavki za efikasno poslovanje, ove zemlje su odlučile da intenzivnom poreskom konkurencijom pokušaju da se izdiferenciraju u odnosu na ostale zemlje kao povoljna mesta za ulaganja, odnosno da postanu poreski rajevi.

Poreska konkurencija ima negativni socijalni efekat budući da putem seljenja kapitala kao temelja poreske baze dolazi do smanjenja budžetskih prihoda u mnogim zemljama, a samim tim i do smanjenja kvaliteta mnogih javnih funkcija čija je svrha dostizanje i povećanje društvenog blagostanja. Naime, iako jedna zemlja poresku konkurenciju može posmatrati kao način privlačenja stranih investicija, zemlja iz koje dolazi do seljenja kapitala istu tu pojavu može posmatrati kao narušavanje njene poreske baze. Ipak, treba da se ima u vidu da do sada nije usvojen jedinstven stav ekonomske teorije po pitanju toga da li i u kojoj meri poreska konkurencija čini štetu realnim ekonomskim aktivnostima (Jović, & Obradović, 2015, p. 48).

Praksa je pokazala da su ovi poreski rajevi praktično postali ofšor centri koji krupni, spekulativni kapital koristi kako bi izbegao oporezivanje u zemlji porekla. Takođe, mnoge zemlje iz grupe poreskih rajeva su svoju politiku povećanja poreske konkurentnosti počele da zasnivaju na zaštiti podataka deponenata njihovih banaka, a u skladu sa načelom „bankarske tajne“. To je stvorilo mogućnost ne samo za izbegavanje poreza, već i za poresku evaziju, kao krivično delo. Stoga je poslednjih godina na međunarodnom planu intenzivirana aktivnost usmerena ka borbi protiv poreske evazije koja se realizuje kroz ove zemlje.

2. OBELEŽJA PORESKIH RAJEVA

Poreski raj predstavlja državu ili teritoriju neke države na kojoj ne postoje određene kategorije poreza ili su poreske stope relativno niske, i na kojoj je moguće ostvariti visok stepen zaštite privatnosti u pogledu bankarskih i komercijalnih tajni (Workman, 1982, p. 678). Takođe, pod poreskim rajem podrazumevamo zemlju ili teritoriju koja ne želi da privuče realne investicije, već nastoji da promovise poresku evaziju kako bi privukla i zadržala strani kapital kroz blagu poresku politiku i striktno poštovanje načela bankarske tajne. Usled postojanja brojnih definicija, OECD je definisala set od 4 ključna kriterijuma koji determinišu poreske rajeve (Addison, 2009, p. 705-706):

- Nepostojanje ili postojanje niskih nominalnih poreskih stopa,
- Nedostatak efektivne razmene informacija sa inostranstvom,
- Netransparentnost poreskog sistema,
- Nepostojanje konkretnih privrednih aktivnosti, tj. investicije su uglavnom realizovane kako bi se iskoristila povoljna poreska politika.

Smatra se da danas u svetu postoji oko 45 oblasti koje se smatraju poreskim rajem. Međutim, razlike u shvatanju pojma poreskog raja za posledicu imaju nepostojanje njihove jedinstvene liste, tako da prema nekim shvatanjima danas postoji približno dvadeset poreskih rajeva, dok prema drugim shvatanjima njihov broj iznosi gotovo sto (Addison, 2009, p. 706). Po pravilu, poreski rajevi su relativno male zemlje, budući da u njima živi svega 0,8% svetskog stanovništva, ali koje ostvaruju oko 2,3% svetskog dohotka (Hines, 2007, p. 1). Takođe, u periodu od 1982. do 1999. godine ove zemlje ostvaruju prosečnu stopu privrednog rasta od 3,3%, dok je na svetskom nivou prosečna stopa rasta GDP-a iznosila 1,4% na godišnjem nivou, tako da se može reći da je globalizacija povoljno delovala na ekonomski položaj ovih zemalja (Hines, 2007, p. 3). Prema procenama, oko 8% finansijskog bogatstva domaćinstava se nalazi u poreskim rajevima (Johannesen, & Zucman, 2012, p. 6).

Može se reći da poreski rajevi “parazitiraju” na dohotku koji ostvaruju rezidenti i kompanije iz ostalih zemalja, budući da svojom blagom fiskalnom politikom dovode do erozije poreske osnovice u tim zemljama (Slemrod, & Wilson, 2009). Međutim, treba uzeti u obzir činjenicu da je danas praktično nemoguće da sve zemlje sveta imaju identičnu poresku politiku. U tom smislu, iako jedna zemlja može smanjenje poreskog opterećenja posmatrati kao strategiju za podsticanje privrednog razvoja i privlačenje stranih investicija, a sa druge strane ostale zemlje mogu takvu poresku politiku da smatraju preusmeravanjem realnih investicija iz jedne zemlje u drugu, koje je jedino vođeno poreskim motivima (OECD, 1998, p. 14). Glavni razlog zbog kojeg postoji otpor velikog broja zemalja prema politici koju sprovode zemlje poznate kao poreski rajevi,

odnosi se na činjenicu da postojanje poreskih rajeva utiče na preusmeravanje ekonomskih aktivnosti iz ostalih zemalja i eroziju poreske osnovice u onim zemljama koje ne pripadaju grupaciji poreskih rajeva (Hines, 2007, p. 4). Usled erozije poreske osnovice, može se javiti i potreba za poreskom reformom, budući da postojeća poreska struktura u uslovima korišćenja ovog vida poreske evazije ne obezbeđuje dovoljno poreskih prihoda. Kao rešenje, može se nametnuti povećano poresko opterećenje onih aktivnosti ili predmeta koji se smatraju manje mobilnim od kapitala ili radne snage (Szarmach, 2010, p. 1). To, međutim, može izazvati niz neželjenih efekata.

Određene zemlje očekuju da će putem niskih poreskih stopa privući veći obim investicija i povećati nivo ekonomske aktivnosti, pri čemu nisu potrebni gotovo nikakvi resursi da bi neka manja zemlja putem politike niskih poreskih stopa privukla strani kapital. Iako se poreskim olakšicama vlade ovih zemalja svesno odriču potencijalnog dela fiskalnih prihoda, upravo se povećana ekonomska aktivnost po osnovu priliva stranog kapitala smatra faktorom koji više nego kompenzaciono deluje na male poreske prihode po osnovu niskih poreskih stopa. Takođe se ne sme zanemariti fiskalni značaj poreza na imovinu, poreza na promet i potrošnju i ostalih oblika fiskalnih prihoda (Hines, 2007, p. 1-3).

Treba imati u vidu da niske poreske stope često nisu posledice težnje konkretne male zemlje da postane poreski raj, već su posledica činjenice da su njeni rezidenti veoma siromašni. U tom slučaju, poreska osnovica je niska što obesmišljava primenu poreza na dohodak i sličnih direktnih poreza. Stoga se ovakve nacionalne ekonomije fokusiraju na ostvarivanje prihoda po osnovu davanja licenci ili dozvola za obavljanje bankarskih ili drugih poslova (Workman, 1982, p. 679). Drugim rečima, ekonomska situacija u pojedinim zemljama nameće potrebu za transformacijom zemlje u poreski raj.

Jedan od faktora koji je od značajnog uticaja na to da li će neka zemlja postati poreski raj je kvalitet vlade (pod čim se podrazumeva odgovornost, efikasnost, politička stabilnost, vladavina prava i borba protiv korupcije). Prema nekim procenama, verovatnoća da država sa manje od milion stanovnika postane poreski raj povećava se sa 26% na 61% ukoliko dođe do poboljšanja performansi vlade sa nivoa koji odgovara npr. kvalitetu vlade u Brazilu na nivo koji odgovara kvalitetu vlade u npr. Portugalu (Dharmapala, & Hines, 2009). Sama činjenica da je uglavnom reč o relativno malim zemljama nameće zaključak da jedino manje zemlje mogu da imaju koristi po osnovu takve poreske politike koja je blagonaklona prema dohotku fizičkih lica ili dobiti pravnih lica. Naime, odricanje od tih prihoda za bilo koju zemlju srednje veličine, ili čak i veću, verovatno bi bilo ravno finansijskoj samodestrukciji, budući da prihodi od direktnih poreza predstavljaju jedan od najznačajnijih prihoda u budžetu. Naime, u zemljama OECD-a prihodi od direktnih poreza

čine čak 43% ukupnih poreskih prihoda (Đurović-Todorović, & Đorđević, 2010, p. 27). Budući da poreski rajevi nedostatak ovih prihoda nadomešćuju prihodima od različitih taksu i naknada, čiji je bilansni značaj relativno mali, ovakvu poresku politiku je moguće realizovati jedino u slučaju relativno male ekonomije i relativno velikog broja registrovanih ofšor kompanija u ovim zemljama.

Kao još jedan od osnovnih faktora koji podstiče poresku konkurenciju i omogućuje formiranje poreskih rajeva, često se navodi oporezivanje dohotka pojedinaca i kompanija prema teritorijalnom principu. Naime, ovaj princip pruža mogućnost poreskim obveznicima da (pod pretpostavkom međunarodnih sporazuma kojima se postiže izbegavanje dvostrukog oporezivanja) biraju zemlju u kojoj će locirati svoje aktivnosti i plaćati manji porez. Time će faktički zemlje koje su se opredelile da budu poreski rajevi putem niskih ili nultih poreskih stopa eksploatirati sistem oporezivanja dohotka po teritorijalnom principu. Međutim, čak i kada bi se primenio princip rezidenstva, tj. kada bi se oporezovao prihod domaćih kompanija koje ostvaruju profit po osnovu poslovanja u poreskim rajevima, postojala bi mogućnost minimiziranja poreske obaveze putem transfernih cena. Naime, multinacionalne kompanije bi mogle da ostvare minimalni profit po osnovu prodaje proizvoda povezanim kompanijama u ofšor zoni po relativno nižim cenama, čime bi se smanjila njihova poreska obaveza, i one bi platile poreskim organima u zemlji porekla odgovarajući iznos poreza. Međutim, kasnije bi proizvodi bili prodavani od strane povezane kompanije na ciljnim tržištima po znatno višim cenama, ali bi povezana kompanija u tom slučaju morala da plati minimalni porez zemlji-poreskom raju u kome je osnovana, ili ne bi ni postojala poreska obaveza, ukoliko je u njoj primenjena nulta poreska stopa (Rosenzweig, 2010, p. 965-966). Kompanije svoju poresku obavezu mogu da smanje putem finansijskih aranžmana koji su zasnovani na internom pozajmljivanju unutar organizacionih delova kompanije, da bi se oporezivi dohodak alocirao iz organizacionih delova u zemljama sa višim poreskim stopama ka organizacionim delovima sa nižim poreskim stopama. Isti efekat se može ostvariti i putem podešavanja cena po kojima se vrši interna prodaja između organizacionih delova. Stoga nacionalna zakonodavstva često ograničavaju ovu mogućnost smanjenja poreskih obaveza (Hines, 2007, p. 2).

U zavisnosti od razloga koji su doveli do transformacije određenih manjih zemalja u poreske rajeve, poreski rajevi se mogu podeliti na nekoliko osnovnih grupacija (Banerjee, & Banerjee, 2010):

- Čisti poreski rajevi (*Pure Tax Havens*)

U ovu grupu poreskih rajeva ubrajaju se one zemlje u kojima ne postoji porez na dohodak, profit, kapitalni dobitak, porez na nasleđe, poklon i sl. Sa druge

strane, ove zemlje imaju carine, realni porez na imovinu i slične izvore prihoda, kao i prihode po osnovu davanja licenci i dozvola za obavljanje poslova u poreskim rajevima. Bahame, Bermude, Kajmanska ostrva i niz drugih klasičan su primer čistih poreskih rajeva.

- Liberalni poreski rajevi (*Liberal Tax Havens*)

Ove zemlje imaju određene direktne poreze, ali pri tom postoje značajne poreske olakšice za ofšor poslovanje. Hong Kong, Panama i Kostarika imaju porez na dohodak, ali budući da je u ovim zemljama zastupljen teritorijalni princip određivanja poreske obaveze, prihodi ostvareni u drugim zemljama nisu predmet oporezivanja.

- Ugovorni poreski rajevi (*Tax-Treaty Havens*)

Ovi poreski rajevi su potpisnici ugovora prema kojima nude pristup atraktivnim tržištima, individualcima i kompanijama koji nisu rezidenti drugih poreskih rajeva ili nisu korisnici određenih povoljnih poreskih režima. U tipičnoj transakciji koja se odvija kroz ugovorne poreske rajeve, kapital iz jedne zemlje “prolazi” kroz kompaniju osnovanu u poreskom raju da bi bio konačno plasiran u trećoj zemlji. U zavisnosti od tipa transakcije, zemlja porekla kapitala ili zemlja u kojoj se investira (ili obe), biće potpisnice sporazuma po kojem konkretan ugovorni poreski raj nudi poreske povlastice. Kao najznačajniji poreski raj iz ove kategorije navode se Holandski Antili. Pored njih, značajni su i Britanska Devičanska ostrva, Barbados, Honduras i Švajcarska.

Iako se borba protiv negativnih efekata poslovanja preko poreskih rajeva nameće kao imperativ, treba naglasiti da mnogi ljudi pružaju podršku kako tim zemljama u borbi za svoj “suverenitet”, tako i onim poreskim obveznicima koji ne žele da plaćaju “poreze korumpiranim državnim organima” (The Economist, 2002), očigledno nesvesni činjenice da time praktično podržavaju smanjenje sopstvenog blagostanja.

3. POSLOVANJE PREKO PORESKIH RAJEVA

U poreskim rajevima je danas registrovano oko 2 miliona fiktivnih kompanija, kao i hiljade banaka, investicionih fondova i osiguravajućih organizacija. Pritom, na Kajmanskim ostrvima i u državi Delaver se nalazi sedište najvećeg broja hedž fondova, dok se na Bermudama nalazi najviše registrovanih reosiguravajućih kompanija. Polovina svetske trgovine se realizuje kroz poreske rajeve, iako oni realizuju manje od 3% svetskog GDP-a (Addison, 2009, p.703). O ekonomskom uticaju poreskih rajeva govori i činjenica da se u njima nalazi između 8 i 21 bilion USD privatnog finansijskog bogatstva (od ukupno 123 biliona), tj. između 6,5% i 17% bogatstva u privatnom vlasništvu, dok, kao što je pomenuto, u njima živi svega oko 0,8% svetskog stanovništva. Prema procenama, čak jedna trećina imovine u vlasništvu fizičkih lica koji poseduju bogatstvo vrednije od milion USD nalazi se u ofšor zonama. “Problem” sa

poreskim rajevima nemaju samo razvijene zemlje, već i one u razvoju. Prema procenama OECD-a, zemlje u razvoju godišnje izgube između 15 i 50 milijardi USD po ovom osnovu (Addison, 2009, p. 708).

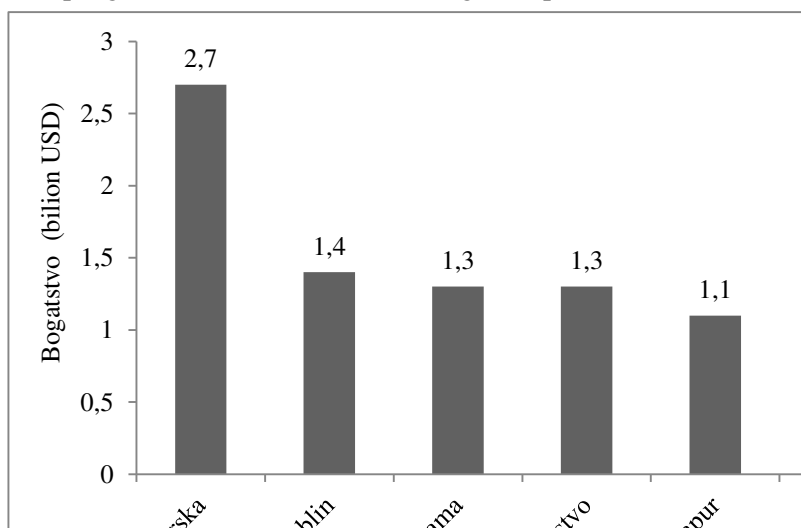
Među zemljama i teritorijama koje se smatraju poreskim rajevima dominiraju male i ostrvske zemlje, ali i razvijene zemlje i oblasti poput Singapura ili Hong Konga, kao i posebne administrativne oblasti u Kini, SAD-u, istočnom delu Nemačke, istočnom delu Kanade itd. u kojima se primenjuju posebni poreski režimi. Najveći deo bogatstva koji se nalazi u ofšor zonama potiče iz Evrope. Svetska ekonomska kriza ostavila je mnoge evropske zemlje sa neravnotežom javnih finansija i lošom perspektivom za rast. Napori evropskih zemalja da ubrzaju ekonomski rast i borbu protiv recesije i rastućeg nivoa javnog duga obnovili su akademsku raspravu o instrumentima i efikasnosti fiskalne politike (Zdravković, Zubović, & Bradić-Martinović, 2013, p. 8), pa samim tim i debatu o poslovanju preko poreskih rajeva. Međutim, treba imati u vidu činjenicu da će korisnici pogodnosti koje pružaju ofšor zone u svojoj domovini postati “slobodni jahači”, budući da će uživati u korišćenju brojnih javnih dobara u čijem finansiranju nisu učestvovali (“Offshore finance - Haven sent”, 2013).

Na svetskom nivou, gubici od prihoda kompanija koji biva neoporezovan porezom na dobit kompanija, usled činjenice da su u pitanju kompanije registrovane u ofšor centrima, iznose 255 milijardi USD (Marian, 2013, p.3). Iz ovih razloga se predlaže reforma zakonskih propisa koji regulišu ovu oblast, a sa ciljem preciznog regulisanja načina na koji se vrši razgraničenje prihoda ćerki-firmi rezidenata i ćerki-firmi nerezidenata. Pri tom bi se vršilo oporezivanje dobiti ćerki-firmi nerezidenata po poreskoj stopi koja je niža od maksimalnih poreskih stopi, ali veća od nule, uz odbitak eventualno već plaćenih poreza u zemlji rezidentu. Takav porez bi mogao biti nazvan “porez na preneseni dobitak ofšor kompanija” (corporate offshore profits transition tax). Cilj ovakvog poreza bio bi sprečavanje repatrijacije profita iz ofšor zona. Međutim, efikasnost ovakvog poreskog rešenja bi zavisila od očekivanja i ponašanja poreskih obveznika kompanija koje poseduju ofšor ogranke. Primera radi, ovakav vid oporezivanja bi ostao bez efekata ukoliko bi došlo do “ekspatrijacije profita”. To bi moglo da bude sprovedeno putem transformacije u organizacionu strukturu koja predstavlja zasebnu poslovnu jedinicu, a ne ćerku američke firme (Morse, 2013, p. 102-104).

Privatno bogatstvo u ofšor centrima se povećalo za oko 7% u 2014. godini, dok je porast u 2015. godini iznosio 3%. Na regionalnom nivou, najveći izvori ofšor bogatstva u prošloj godini su bili Zapadna Evropa, azijsko-pacifički region, Srednji istok i Afrika (The Boston Consulting Group, 2016).

Švajcarska je postala vodeći ofšor centar u 2014. godini sa 2,7 biliona USD bogatstva iz inostranstva, što čini 25% ukupnog bogatstva u ofšor zonama

(Slika 1), uprkos naporima evropskih i američkih poreskih vlasti da smanje poresku evaziju. Međutim, da bi zadržala vodeću poziciju, Švajcarska će morati da pronade načine da se odupre novim izazovima. Naime, azijsko-pacifički region postaje sve atraktivnija lokacija za *ofšor* bogatstvo. Veliki izazov za Švajcarsku su Hong Kong i Singapur, za koje se vezuje oko 15% globalnih *ofšor* sredstava u 2014. godini, kao i projektovani godišnji rast od približno 8% u narednih pet godina (The Boston Consulting Group, 2016).

Slika 1. Bogatstvo finansijskih centara u 2014. godini (bilioni USD)

Napomena. Preuzeto od: “Global Wealth 2016: Navigating the New Client Landscape”, od The Boston Consulting Group, 2016. Prilagodili autori.

Ujedinjeno Kraljevstvo je, zbog visokog nivoa pristupačnosti, bezbednosti i dobre reputacije, po pitanju *ofšor* sredstava nastavilo da napreduje i prikupilo je sredstva u iznosu od 1,3 biliona USD (12% od ukupnog *ofšor* novca). Karibi i Panama su takođe ostvarili sredstva u iznosu od 1,3 biliona USD. Ove dve države su naročito značajne za klijente iz Severne Amerike i Latinske Amerike. Kada je SAD u pitanju, predviđa se da će *ofšor* sredstva rasti po konstantnoj stopi od 6%. Očekivani rast sredstava u Luksemburgu je ispod proseka i iznosi 3%, pa se do 2019. godine očekuje smanjenje učešća u ukupnim sredstvima na nivo od 5%. Kanalska ostrva i Dablin takođe karakteriše smanjenje nivoa *ofšor* sredstava i prema prognozama do 2019. godine se očekuje pad njihovog učešća u ukupnim sredstvima na 12%.

Pored razlika u ekonomijama i samoj poreskoj politici zemalja iz grupe poreskih rajeva, postoje brojni pokušaji njihovog rangiranja prema značaju u međunarodnim finansijskim tokovima. Jedan od najznačajnijih pokazatelja

značaja poreskog raja u međunarodnim okvirima jeste indeks finansijske tajnosti (*Financial Secrecy Index - FSI*).

Index finansijske tajnosti rangira nadležnosti na osnovu kombinovanja kvalitativne mere (ocena tajnosti na osnovu 15 indikatora¹) sa kvantitativnom merom (globalnu meru da se predstavi koliko je veliki ofšor centar). Ocena tajnosti i ponderisanje su aritmetički ukombinovane posebnom formulom (*Financial Secrecy Index*, 2016).

Ono što ovaj indeks otkriva, između ostalog, jeste činjenica da najznačajniji pružaoci usluga koje podrazumevaju finansijsku diskreciju nisu mala siromašna egzotična ostrva, kao što mnogi pretpostavljaju, već neke od najvećih i najbogatijih svetskih zemalja, što je možda i razlog zbog čega je relativno malo i učinjeno na borbi protiv negativnih efekata poreskih rajeva (*Financial Transparency Coalition*, 2011). Procenjene vrednosti FSI za 2015. godinu za 20 zemalja odabranih prema visini ovog indeksa date su u Tabeli 1.

Indeks finansijske tajnosti u 2015. godini pokazuje poboljšanje globalne finansijske transparentnosti (*Tax Justice Network*, 2015). Međutim, ukoliko posmatramo pojedinačne zemlje, Švajcarska se nalazi u samom vrhu liste kada je u pitanju visina posmatranog indeksa. Prema visini FSI izdvajaju se i Hong Kong, SAD, Singapur i Kajmanska ostrva. Ipak, problem tajnosti podataka je regulisan u velikom broju zemalja tokom prethodnih nekoliko godina, kao rezultat uvođenja sistema automatske razmene podataka od strane OECD-a. Osnovna svrha ovog sistema je razmena relevantnih informacija u cilju smanjenja poreske evazije. Uprkos značaju izračunavanja indeksa finansijske tajnosti, treba imati u vidu da poreski rajevi, pored tajnosti, nude i druge “štetne pogodnosti” u poslovanju koje posmatrani indeks ne meri.

---

¹ Indikatori ocene tajnosti su: tajnost bankarskih podataka, registar fondova i fondacija, evidencija vlasništva kompanija, objavljeno vlasništvo kompanija, objavljeni računi kompanija, izveštavanje od zemlje do zemlje, spremnost za razmenu podataka, efikasnost poreske uprave, izbegavanje promocije poreske evazije, štetni pravni okvir, borba protiv pranja novca, automatska razmena informacija, bilateralni sporazumi, obaveze međunarodne transparentnosti i međunarodna pravosudna saradnja.

Tabela 1

FSI za odabrane zemlje sa kvantitativnim i kvalitativnim ocenama

Poz.	Poreski raj	FSI	Ocena tajnosti	Globalna mera veličine
1.	Švajcarska	1466.1	73	5,625
2.	Hong Kong	1259.4	72	3,842
3.	SAD	1254.7	60	13,603
4.	Singapur	1147.1	69	4,280
5.	Kajmanska ostrva	1013.1	65	4,857
6.	Luksemburg	816.9	55	11,630
7.	Liban	760.2	79	0,377
8.	Nemačka	701.8	56	6,026
9.	Bahrein	471.3	74	0,164
10.	UAE (Dubai)	440.7	77	0,085
11.	Makao	420.1	70	0,188
12.	Japan	418.3	58	1,062
13.	Panama	415.6	72	0,132
14.	Maršalska ostrva	405.5	79	0,053
15.	Velika Britanija	380.2	41	17,394
16.	Džerzi	354.0	65	0,216
17.	Gernzi	339.3	64	0,231
18.	Malezija	338.7	75	0,050
19.	Turska	320.9	64	0,182
20.	Kina	312.1	54	0,743

Napomena. Preuzeto od: “Financial Secrecy Index - 2015 Results”, od Tax Justice Network, 2015. Dostupno na <http://www.financialsecrecyindex.com/introduction/fsi-2015-results>

4. REŠAVANJE PROBLEMA PORESKE EVAZIJE U KONTEKSTU PORESKIH RAJEVA

Problemom poreske evazije, usled korišćenja pogodnosti koje za to pružaju zemlje iz grupe poreskih rajeva, bave se mnogi, među kojima je i OECD. U cilju borbe protiv ovakvog oblika poreske evazije OECD predlaže sledeće mere (Slemrod, & Wilson, 2009, p. 1261): prilagođavanje domaćeg zakonodavstva, sklapanje poreskih ugovora i međunarodnu kooperaciju. Nakon što je 1998. godine OECD objavila delo “Štetna poreska konkurencija: rastuće globalno

pitanje”², otpočela je i kampanja ove organizacije protiv poreskih rajeva kojom se želelo ukazati na štetne posledice njihove poreske politike na globalnom nivou. OECD je ostalim zemljama dala diskreciju da primene unilateralne mere usmerene protiv poreskih rajeva kako bi ih motivisala da prekinu sa štetnom poreskom politikom. Drugim rečima, te zemlje su od OECD-a dobile jedanaest preporuka, koje se odnose kako na neodobravanje kredita i drugih povlastica ovim zemljama, tako i na zahtevanje detaljnih izveštaja koji bi pomogli u borbi protiv poreske evazije, ali i niz drugih mera. Međutim, iako je ova akcija povećala globalnu svest o štetnoj politici poreskih rajeva, efekti u pogledu smanjenja poreske evazije i korišćenja poreskih rajeva su bili daleko slabiji od očekivanih (Addison, 2009, p. 714-716).

Kao mere borbe protiv poreske evazije i dostizanja globalnog ekonomskog blagostanja, mogu se izdvojiti unilateralne mere, bilateralne mere i multilateralne mere.

“Unilateralne mere preduzimaju zemlje koje žele da zaštite svoje poreske osnovice od erozije i odliva poreskih prihoda u druge zemlje. Najčešće korišćene mere su regulacija fiskalne transparentnosti, transfernih cena i sistema kazni za zemlje poreske rajeve ili one koje ne žele da razmenjuju bitne informacije koje se tiču oporezivanja. Primena ovih mera ne zahteva saglasnost i sklapanje ugovora sa drugim zemljama” (Đurović-Todorović, & Đorđević, 2013, str. 86). U tom smislu može se predložiti smanjenje poreskih stopa ili primena drugih stimulativnih mera poreske politike kojima bi se smanjila poreska evazija i konkurentnost poreskih rajeva, a samim tim bi se povećali i prihodi po osnovu prikupljenih poreza. Primera radi, SAD imaju veoma visoke poreske stope (The Economist, 2013(b)).

Takođe, u okviru unilateralnih mera, trebalo bi razmotriti uvođenje sistema tzv. “punog uključivanja”. Naime, iako je danas najveći broj zemalja regulisao izbegavanje dvostrukog oporezivanja, to je sa druge strane otvorilo mogućnost pojedincima i kompanijama da koriste prednosti niskih ili nultih poreskih stopa koje im nude poreski rajevi. Primena sistema “punog uključivanja” podrazumeva uključivanje dobiti multinacionalnih kompanija u poresku osnovicu u zemlji porekla, bez obzira na zemlju u kojoj je deo tog profita ostvaren, tako da teritorijalni princip utvrđivanja poreske obaveze nije od značaja. Izbegavanje dvostrukog oporezivanja bi i dalje bilo na snazi, s tim što bi u ovom slučaju poreski rajevi koji primenjuju čak i minimalne stope poreza na dobit kompanija ostale bez tih prihoda. Primena ovakvog sistema u velikoj meri bi garantovala uspeh, između ostalog, zbog sledećih razloga (The Economist, 2013a):

---

² engl. “Harmful Tax Competition: An Emerging Global Issue”

- Budući da je sve veće nezadovoljstvo zbog trenutnog stanja stvari, u poslednje vreme je sve izraženija politička volja za rešavanjem ovog pitanja.
- Ovaj sistem bi trebalo da uvedu samo one zemlje u kojima se nalaze sedišta multinacionalnih kompanija.
- Svaka zemlja bi mogla da primeni ovaj sistem u skladu sa svojim potrebama, pre svega u pogledu visine poreskog opterećenja, tj. ne bi bilo potrebe za uniformnošću.
- Smanjena poreska evazija po osnovu korišćenja pogodnosti koje ofšor zone pružaju povećala bi poresku bazu u zemljama koje bi primenile ovaj sistem, tako da bi postojala mogućnost za smanjenjem poreskog opterećenja bez opasnosti po smanjenje poreskih prihoda, a što bi u konačnom moglo da ima stimulatívne efekte na privredu.

Međutim, kao i primena bilo koje druge mere, i ova bi mogla imati negativne efekte koji bi se ogledali u zaobilazanju regulative koja se odnosi na sedišta kompanija.

Iako je krajem 90-tih godina OECD pokrenula inicijativu da se izvrši razmena informacija između poreskih rajeva i ostalih zemalja po osnovu bilateralnih ugovora kojim se regulišu poreska pitanja, većina poreskih rajeva je do 2008. godine odbila potpisivanje takvih ugovora. Ovo pitanje je ponovo postalo aktuelno sa eskalacijom svetske ekonomske krize. Naime, u bogatijim zemljama je intenzivirana borba protiv poreske evazije, usled čega su porasli pritisci na poreske rajeve. Do kraja 2009. godine potpisano je čak 300 ovih ugovora, što se smatra najvećom koordinisanom akcijom u borbi protiv poreske evazije, dok je do maja 2012. godine potpisano preko 500 ovakvih ugovora.

Ovi ugovori su poznati kao “Ugovori o razmeni poreskih informacija” (*Tax Information Exchange Agreements - TIEA*) (OECD, n.d.). OECD je 2009. godine postavila zahtev da poreski rajevi potpišu minimum 12 TIEA ugovora sa zemljama koje ne spadaju u poreske rajeve, ukoliko žele da budu “skinuti” sa “crne liste”. Na primer, sa ove liste su “skinuti” Barbados i Tonga, nakon implementacije bilateralnih ugovora o razmeni informacija (The Economist, 2002). Po osnovu ovih ugovora informacije bi se dostavljale isključivo na zahtev i na osnovu opravdanih sumnji. Međutim, postoje prigovori da bi jedino automatizovan sistem razmene informacija garantovao potpunu transparentnost (The Economist, 2013(c)). Pri tom je naglasak na informacijama sa bankovnih računa, zbog čega postoje shvatanja da se bliži kraj bankarskih tajni.

Kao jedan od najznačajnijih ugovora, navodi se ugovor između Francuske i Švajcarske potpisan avgusta 2009. godine. Kao rezultat potpisivanja ovog ugovora došlo je do povlačenja depozita iz švajcarskih banaka i njihov transfer u one zemlje-poreske rajeve koje nisu potpisnice bilateralnog ugovora ovog tipa

sa Francuskom. Drugim rečima, došlo je do realokacije depozita između “poreskih rajeva”, tako da, i pored prvih ocena, praktično nije došlo do kraja ere bankarskih tajni. Ispostavilo se da postoji zamka u ovom načinu borbe protiv poreske evazije, pa su se javili novi predlozi za borbu protiv ove pojave (Johannesen, & Zucman, 2012).

Kao možda najznačajniji model bilateralnog rešenja može da se izdvoji sledeći primer. Naime, u SAD-u je od 2010. godine donet tzv. “FATCA” (*Foreign Account Tax Compliance Act*), zakonski akt koji ima sledeće implikacije (IRS, 2013):

- Od fizičkih lica, poreskih obveznika, zahteva se da na godišnjem nivou dostavljaju informacije o svojim pojedinačnim računima u finansijskim institucijama u inostranstvu, kao i imovinu u ošor zonama, kako bi se isti uključili u osnovicu za oporezivanje dohotka. Ova obaveza ne postoji u slučaju da vrednost navedene imovine u inostranstvu ne prelazi 50.000 USD na kraju godine, osim ukoliko barem u jednom momentu tokom fiskalne godine njena vrednost nije bila iznad 75.000 USD. Ovaj prag je viši za one koji žive van SAD-a, a takođe se prag ove obaveze razlikuje u slučaju samaca i onih koji su u braku (IRS, 2016a).
- Od domaćih finansijskih institucija u SAD-u se zahteva da zadrže 30% vrednosti iznosa koji se uplaćuje stranom entitetu, ukoliko ne postoji dokumentacija koja pokazuje da konkretni entitet posluje u skladu sa “FATCA” aktom, kao i da dostave regulatornim organima podatke o stranim entitetima u čijoj strukturi vlasništva postoje rezidenti SAD-a (IRS, 2016)). Takođe, od inostranih finansijskih institucija koje se registruju kod nadležnih organa SAD-a se zahteva da dostavljaju informacije o američkim klijentima koji imaju otvorene račune u tim institucijama, pri čemu takođe mogu zadržati 30% vrednosti transfera, ukoliko konkretno plaćanje nije u skladu sa “FATCA” aktom. I u ovom slučaju postoje brojni izuzeci od obaveze registracije i izveštavanja (IRS, 2016b).
- Ovaj akt mogu takođe implementirati i vlade ostalih država. Za razliku od prethodnih implikacija koje podrazumevaju jednostrano donošenje odredbi od strane zakonodavaca, a koje nameću obavezu fizičkim licima i finansijskim institucijama, ova implikacija podrazumeva uspostavljanje saradnje sa ostalim jurisdikcijama u pogledu razmene relevantnih informacija. Pri tom se pre svega misli na razmenu informacija koje bi pomogle u identifikovanju računa u finansijskim institucijama tih zemalja čiji su vlasnici rezidenti SAD-a. Međutim, iako SAD putem “FACTA” dokumenta insistiraju na razmeni informacija i transparentnosti, one nerado dele relevantne informacije

latinoameričkim državama o depozitima njihovih građana u Majamiju i sličnim ofšor zonama na teritoriji SAD-a (The Economist, 2013b).

Takođe, još jedan od predloga iz kategorije bilateralnih, ali i multilateralnih, mera odnosi se na uvođenje standarda razmene informacija koji bi omogućili automatski transfer potrebnih informacija, za razliku od transfera informacija po osnovu zahteva. Primera radi, nemački poreski organi omogućuju francuskim poreskim organima automatski pristup informacijama o prihodima po osnovu kamata koje francuski rezidenti ostvaruju u nemačkim bankama. Sa druge strane, transfer informacija na zahtev je trenutno uobičajena procedura, ali dosta kompleksnija. Bilateralnim ugovorom između Francuske i Švajcarske francuski poreski organi mogu dobiti željene informacije jedino ukoliko sumnjaju da francuski rezident kao poreski obveznik pokušava da izbegne plaćanje poreza. Dostavljanje informacije na zahtev se posmatra kao najznačajniji korak napred u odnosu na period kada nije bilo nikakve razmene informacija (Johannesen, & Zucman, 2012). Međutim, sama razmena informacija kao način rešenja ovog problema ima "usko grlo" ukoliko se primenjuje unilateralno, budući da postoji verovatnoća da pojedini ekonomski subjekti mogu koristiti više poreskih rajeva u svom poslovanju. Vezano za sistem automatske razmene informacija, treba naglasiti da postoje brojne primedbe koje se odnose kako na sam format informacija, obim i kvalitet, koji mora biti adekvatan za poresku administraciju, tako i na mogućnosti zloupotrebe informacija od strane korumpirane administracije (The Economist, 2013c).

Jedan od predloga za borbu protiv poreske evazije jeste primena "big bang" multilateralnog sporazuma koji bi od svih poreskih rajeva zahtevao potpisivanje ugovora sa svim ostalim zemljama, pre svega onima iz grupacije G20. Naime, primena bilateralnih ugovora bi trebala da dovede do smanjenja konkurencije među poreskim rajevima, budući da bi njihova primena za posledicu imala izlazak pojedinih zemalja ili teritorija iz ofšor zone. U konačnom, usled smanjene konkurencije, povećali bi se profiti poreskih rajeva koji ne bi pristupili ovim bilateralnim aranžmanima, što bi dodatno otežalo primoravanje tih zemalja da pristupe različitim ugovornim aranžmanima koji bi mogli ugroziti njihovu poziciju kao ofšor destinaciju. Takođe, smanjenje konkurencije među poreskim rajevima, odnosno koncentracija ove aktivnosti i stvaranje oligopolskih ofšor struktura je nepovoljno čak i za same poreske obveznike koji žele da iskoriste povoljnosti poslovanja, budući da bi verovatno morali da plaćaju veće naknade poreskim rajevima za obavljanje svojih privrednih aktivnosti. U tom smislu, primena bilateralnih mera bi imala pozitivne efekte samo privremeno, odnosno u inicijalnoj fazi (Elsayyad, & Konrad, 2011).

5. ZAKLJUČAK

Poreski raj predstavlja zemlju ili teritoriju pod tuđom jurisdikcijom koja se odlikuje niskim ili nultim poreskim stopama i nizom institucionalnih pogodnosti kojima želi da privuče strani kapital. Stimulativnom poreskom politikom se podstiče poreska konkurencija. Međutim, poreska politika koju primenjuju poreski rajevi se može oceniti kao štetan oblik poreske konkurencije. Glavni razlog zbog kojeg postoji otpor velikog broja zemalja prema politici koju sprovode zemlje poznate kao poreski rajevi odnosi se na činjenicu da njihovo postojanje utiče na preusmeravanje ekonomskih aktivnosti iz ostalih zemalja i eroziju poreske osnovice i poresku evaziju u onim zemljama koje ne pripadaju grupaciji poreskih rajeva.

Iako se poreskim olakšicama vlade ovih zemalja svesno odriču potencijalnog dela fiskalnih prihoda, upravo se povećana ekonomska aktivnost po osnovu priliva stranog kapitala smatra faktorom koji više nego kompenzaciono deluje na male poreske prihode po osnovu niskih poreskih stopa. Postoje brojni faktori koji utiču na opredeljenje zemlje da postane fiskalni raj. U tom smislu treba imati u vidu da niske poreske stope često nisu posledice težnje konkretne male zemlje da postane poreski raj, već posledica činjenice da su njeni rezidenti veoma siromašni, zbog čega je poreska osnovica niska, što obesmišljava primenu poreza na dohodak i sličnih direktnih poreza. Kao još jedan faktor, koji je od ogromnog uticaja na to da li će neka zemlja postati poreski raj, navodi se kvalitet vlade.

U konačnom, niski porezi u poreskim rajevima motivišu ostale zemlje da smanje poreske stope kako bi sprečile dalju eroziju poreske osnovice, što sa jedne strane može povećati njihovu sopstvenu poresku konkurentnost, dok sa druge strane može dovesti do smanjenja obima i kvaliteta javnih usluga, odnosno do negativnih socijalnih posledica.

Po pravilu, poreski rajevi su relativno male zemlje, budući da u njima živi svega 0,8% svetskog stanovništva, ali koje ostvaruju oko 2,3% svetskog dohotka. Prema procenama danas postoji oko 45 poreskih rajeva. U njima je danas registrovano oko 2 miliona fiktivnih kompanija, kao i na hiljade banaka, investicionih fondova i osiguravajućih organizacija. Preko 30% stranih direktnih investicija se realizuje kroz ove zemlje, kao i polovina ukupne svetske trgovine. Problem s poreskim rajevima nemaju samo razvijene zemlje, već i one u razvoju.

Iako je relativno teško izvršiti međusobnu komparaciju poreskih rajeva po pitanju njihovog značaja, postoje određeni pokušaji da se utvrdi mera koja na to ukazuje. Jedan od najznačajnijih pokazatelja značaja poreskog raja u međunarodnim okvirima jeste tzv. FSI indeks. Ono što ovaj indeks, između

ostalog, otkriva jeste činjenica da najznačajniji provajderi usluga koje podrazumevaju finansijsku diskreciju nisu mala siromašna egzotična ostrva, kao što mnogi pretpostavljaju, već neke od najvećih i najbogatijih svetskih zemalja, što je možda i razlog zbog čega je relativno malo učinjeno u borbi protiv negativnih efekata poreskih rajeva.

Kako bi se sprečili negativni efekti koji poreski rajevi imaju na performanse ostalih nacionalnih ekonomija i međunarodno kretanje kapitala, predlažu se brojne mere za njihovo rešavanje, kako unilateralne, tako i bilateralne i multilateralne. Praksa je pokazala da jedino koordinisana aktivnost na međunarodnom planu, odnosno multilateralne mere, u perspektivi mogu obezbediti zadovoljavajuće rezultate na ovom planu. Koordinisana međunarodna aktivnost inicirana od strane OECD-a, ali i bilateralna rešenja koja primenjuju druge zemlje kojima se vrši pritisak na poreske rajeve da usvoje određene principe poreske politike i razmenjuju relevantne informacije sa regulatornim telima ostalih zemalja, za sada kao rezultat ima preko 500 tzv. TIEA ugovora sa poreskim rajeovima, od kojih je većina zaključena tokom prethodnih nekoliko godina.

REFERENCE

- Addison, T.V. (2009). Shooting Blanks: The War on Tax Havens. *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 16(2), 703-727.
- Banerjee, A., & Banerjee, D. (2010). Tax Havens: Feasibility of Continuance of Evasive Measures within the Indian Legal Framework. *Journal of International Taxation*, Preuzeto sa http://www.academia.edu/430106/Tax_Havens-Feasibility_of_Continuance_of_Evasive_Measures_within_the_Indian_Legal_Framework
- Dharmapala, D., & Hines, J.R. (2009). Which countries become tax havens. *Journal of Public Economics*, 93(9-10), 1058-1068. doi:10.1016/j.jpubeco.2009.07.005
- Đurović-Todorović, J., & Đorđević, M. (2010). *Javne finansije*. Niš: Ekonomski fakultet Niš.
- Đurović-Todorović, J., & Đorđević, M. (2013). Poreska konkurencija kao globalni i regionalni fenomen. *Teme*, 37(1), 73-96.
- Elsayyad, M., & Konrad, K.A. (2011). Fighting Multiple Tax Havens. *Max Planck Institute for Tax Law and Public Finance Working Paper, Munich*, 1,

- Financial Secrecy Index. *Secrecy indicators*. Preuzeto sa <http://www.financialsecrecyindex.com/methodology>, 2016 Nov 10.
- Hines, J.R. (2007). Tax Havens. *Michigan Ross School of Business Working Paper*, 3,
- IRS. (2013). *Foreign Account Tax Compliance Act*. Preuzeto sa [http://www.irs.gov/Businesses/Corporations/Foreign-Account-Tax-Compliance-Act-\(FATCA\)](http://www.irs.gov/Businesses/Corporations/Foreign-Account-Tax-Compliance-Act-(FATCA)), 2016 Sep 15.
- IRS. (2016). *Like Share Print FATCA Information for Individuals*. 12. april. Preuzeto sa <http://www.irs.gov/Businesses/Corporations/FATCA-Information-for-Individuals>, 2016 Sep 15.
- IRS. (2016). *FATCA Information for Foreign Financial Institutions and Entities*. 31. maj. Preuzeto sa <http://www.irs.gov/Businesses/Corporations/Information-for-Foreign-Financial-Institutions>, 2016 Sep 16.
- IRS. (2016). *FATCA Information for U. S. Financial Institutions and Entities*. 14. jul. Preuzeto sa <http://www.irs.gov/Businesses/Corporations/FATCA-Information-for-United-States-Entities>, 2016 Sep 16.
- Johannesen, N., & Zucman, G. (2012). The End of Bank Secrecy? An Evaluation of The G20 Tax Haven Crackdown. *Paris School of Economics, Working Paper*, 04,
- Jović, Lj., & Obradović, J. (2015). Oporezivanje poslovne aktivnosti u svetlu približavanja Srbije Evropskoj uniji. *Nauka*, 4(1), 41-53.
- Marian, B.O.Y. (2013). Are Cryptocurrencies 'Super' Tax Havens?. *112 Michigan Law Review First Impressions*, 38, 38-48. Preuzeto sa <http://ssrn.com/abstract=2305863>
- Morse, S.C. (2013). A Corporate Offshore Profits Transition Tax. *North Carolina Law Review*, 91, 101-154.
- Munitlak-Ivanović, O., Mitić, P., & Raspopović, N. (2014). Fiskalni prihodi i ekonomska uloga ekoloških poreza u održivoj ekonomiji. *Ecologica*, 21(75), 375-378.
- OECD. *Tax Information Exchange Agreements (TIEAs)*. n.d.. Preuzeto sa <http://www.oecd.org/countries/caymanislands/taxinformationexchangeagreementstieas.htm> 2016 Sep 18.
- OECD. (1998). *Harmful Tax Competition: An Emerging Global Issue*.
- Rosenzweig, A.H. (2010). Why Are There Tax Havens?. *William and Mary Law Review*, 52(3), 922-996.

- Slemrod, J., & Wilson, J. D. (2009). Tax Competition with Parasitic Tax Havens. *Journal of Public Economics*, 93(11-12), 1261-1270. doi:10.1016/j.jpubeco.2009.08.004
- Szarmach, L. (2010). Piercing the Veil of Bank Secrecy?, Assessing the United States' Settlement in the UBS Case. *Cornell International Law Journal*, 43, 409-438.
- Tax Justice Network. (2015). *Press Release, Financial Secrecy Index reveals improving global financial transparency, but USA threatens progress*. 02. novembar. Preuzeto sa <http://www.taxjustice.net/wp-content/uploads/2013/04/FSI-2015-Presser.pdf>, 2016 Sep 19.
- Tax Justice Network. (2015). *Financial Secrecy Index: Results*. Preuzeto sa <http://www.financialsecrecyindex.com/introduction/fsi-2015-results>, 2016 Sep 19.
- The Boston Consulting Group. (2016). *Global Wealth 2016: Navigating the New Client Landscape*.
- Tax haven hall of shame. *The Economist*, (2002). 01. mart. Preuzeto sa <http://www.economist.com/node/1019515>, 2016 Sep 10.
- Tax Havens: A Modest Proposal. *The Economist*, (2013). 15. mart. Preuzeto sa <http://www.economist.com/blogs/schumpeter/2013/03/tax-havens>, 2016 Sep 17.
- Tax Havens: The Missing \$20 Trillion: How to stop Companies and People dodging Tax, in Delaware as well as Grand Cayman. *The Economist*, (2013). 14. februar. Preuzeto sa <http://www.economist.com/news/leaders/21571873-how-stop-companies-and-people-dodging-tax-delaware-well-grand-cayman-missing-20> 2016 Sep 14.
- Tax Transparency: Automatic Response: The Way to make Exchange of Tax Information Work. *The Economist*, (2013). 14. februar. Preuzeto sa <http://www.economist.com/news/special-report/21571561-way-make-exchange-tax-information-work-automatic-response> 2016 Sep 14.
- Workman, D.J. (1982). The Use of Offshore Tax Havens for the Purpose of Criminally Evading Income Taxes. *Journal of Criminal Law and Criminology (1973-)*, 73(2), 675. doi:10.2307/1143111
- Zdravković, A., Zubović, J., & Bradić-Martinović, A. (2013). Funkcija fiskalne reakcije - primer zemalja CESEE regiona. *Industrija*, 41(4), 7-21.

Napomena: Ovaj rad je deo istraživačkih projekata pod šiframa 47009 (Evropske integracije i društveno-ekonomske promene privrede Srbije na putu ka EU) i 179015 (Izazovi i perspektive strukturnih promena u Srbiji: Strateški pravci ekonomskog razvoja i usklađivanje sa zahtevima EU), finansiranih od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Primljeno: 14.11.2016.

Odobreno: 26.12.2016.